

Охорона природи

УДК 581.9:592/599

В.В. Пророчук

**РАРИТЕТНА СКЛАДОВА БІОРІЗНОМАНІТТЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКУ „ГУЦУЛЬЩИНА”**

Пророчук В.В. Раритетная составляющая биоразнообразия национального природного парка „Гуцульщина” // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2009. – Вып. 25. – С. 289-296.

По материалам пятилетних инвентаризационных исследований на территории НПП „Гуцульщина” предварительно установлено или подтверждено наличие 880 видов сосудистых растений и 999 видов животных. Значительную часть биоразнообразия составляет раритетный компонент, 47 и 68 видов соответственно, который является предметом мониторинга.

Prorochuk V.V. The rare component of biodiversity of the National Natural Park „Hutsulshchyna” // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2009. – 25. – P. 289-296.

Due to the materials of five-year investigations on the territory of NNP „Hutsulshchyna” it was established and confirmed the existence of 880 species of vascular plants, 999 animal species. Most part of the biological diversity is formed by the rare component, 47 species of the vascular plants and 68 species of animals; they are the subject of detailed monitoring.

Охорона, збереження та відтворення біорізноманіття, особливо раритетних видів, одне із найважливіших стратегічних завдань людства, задекларованих у численних міжнародних конвенціях, угодах, резолюціях. Визначальною характеристикою біорізноманіття будь-якої території, особливо природоохоронної, є кількість таксонів, що належать до різних соціологічних категорій. Найціннішими і найрепрезентативнішими є території, багаті рідкісними, загроженими, реліктовими, ендемічними видами, угрупованнями, середовищами, які включені до Червоної книги України, регіональних червоних списків, Зеленої книги України, Європейського червоного списку, списків міжнародних конвенцій, угод.

Національний природний парк „Гуцульщина”, створений 14 травня 2002 року, розташований в мальовничій лісистій частині Покутсько-Буковинських Карпат, яка є чи не найцікавішим регіоном України, де найвиразніше і найповніше збереглися прадавні самобутні ремесла, промисли, традиції, звичаї унікального етносу гуцулів. Ця територія відзначається великою історико-культурною цінністю, своєрідністю геологічної будови, рельєфу, флори і фауни, багатством і розмаїттям рекреаційних ресурсів. Площа парку становить 32271 га, в тому числі 7606 га земель надані йому у постійне користування та 24665 га земель включені до його складу без вилучення у землекористувачів. Протяжність парку з північного заходу на південний схід сягає близько 29 км, а з північного сходу на південний захід – 20 км. До складу парку ввійшли землі лісового фонду, з них понад 95% вкриті лісом. Співвідношення між різними природними середовищами ілюструє таблиця 1.

У низинній частині переважають листяні ліси, здебільшого дубові. Крім дубів, у нижньому деревному ярусі ростуть бук і граб, у вологіших місцевиростаннях береза, в підліску – ліщина, глід, крушина, бузина та інші види. Низькогірні пасма вкриті

буковими деревостанами, а також смерековими лісами з домішками ялиці, бука, явора, берези, вищі – різновіковими смерековими лісами.

Таблиця 1

Розподіл території НПП „Гуцульщина” за групами природних середовищ

Природні середовища	Площа	
	%	га
Листяні	61,92	19981,6
Хвойні ліси	33,34	10760
Лісові культури	1,36	439,7
Чагарникова рослинність і інші лісові землі	1,98	693,9
Луки рівнинні	0,61	197,4
Верхові, переходові, низинні болота	0,002	0,7
Внутрішні водні об'єкти (водойми, водотоки)	0,25	79,7
Орні землі	0,009	3,0
Сади, виноградники тощо	0,026	8,4
Інші землі (населені пункти, дороги, розробки та ін.)	0,33	105,9
Загальна площа природних середовищ	100,0	32271,0

Рельєф парку складний і неоднорідний, він формувався впродовж тривалого часу. Тут виділяють передгірну височинну область – Покутське Передкарпаття з переважаючими висотами 350-500 м над р. м. та область Зовнішніх Карпат. Низькогірні та середньогірні хребти простягаються паралельними пасмами з північного заходу на південний схід. Найвища вершина НПП „Гуцульщина” – гора Грегит (1472 м), її схили вкриті кам'яними розсипами – греготами. Клімат помірно-континентальний з достатнім та надлишковим зволоженням, не спекотним літом, м'якою зимою, теплою осінню, сприятливий для розвитку туризму та відпочинку. Тут виділяють дві термічні зони – прохолодну, яка охоплює райони середньо- та низькогір'я Зовнішніх Карпат, та помірну – Покутське Передкарпаття.

Матеріал і методи досліджень

Матеріалом є аналіз результатів п'ятирічних інвентаризаційних досліджень флори та фауни НПП „Гуцульщина”, які проведені нами спільно із працівниками парку, а також науковцями інших науково-дослідних установ в процесі виконання відповідних угод. Окрім лісових масивів, інвентаризацією охоплені також суміжні землі (10-ти кілометрова зона), луки, сіножаті, пасовища, які розташовані серед лісових масивів або поряд з ними і не входять до складу ПЗФ. Опрацьовано гербарні колекції Державного природознавчого музею НАН України (LWS), Львівського національного університету ім. І. Франка (LW), Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (KW), Чернівецького національного університету ім. В. Федьковича (CHER), а також власні збори із зазначеної території.

Вивчення видового складу флори та фауни проводили відповідно до загальноприйнятих методів на постійних та тимчасових пробних площах, а також шляхом поєднання маршрутних і напівстаціонарних досліджень [1, 3, 7, 8, 9].

Результати досліджень

Неоднорідність та строкатість ґрунтово-кліматичних умов, зумовлених своєрідним фізико-географічним положенням НПП „Гуцульщина”, визначило значну гетерогенність рослинного покриву, його флористичне та фауністичне багатство. За результатами 5-річних польових досліджень, аналізу колекцій, гербарних зборів та наукових публікацій складено списки судинних рослин, мохоподібних, макроміцетів, ссавців, птахів, безхребетних (у тому числі комах).

Судинні рослини. Станом на 01.09.2008 р. порівняно найповніше проінвентаризована флора судинних рослин, яка становить 880 видів (табл. 2).

Таблиця 2

Склад систематичних груп флори судинних рослин НПП „Гуцульщина”
(станом на 01.09.2008 р.)

Систематичні групи	Загальна кількість видів	Види, занесені до Червоної книги України
<i>Magnoliophyta</i>	834	43
<i>Pinophyta</i>	10	2
<i>Polypodiophyta</i>	25	
<i>Equisetophyta</i>	8	
<i>Lycopodiophyta</i>	3	2
Всього:	880	47

При опрацюванні літератури та гербарних матеріалів, а також за власними зборами, встановлено наявність 47 видів, занесених до чинної нині Червоної книги України (8), що складає 5,3% від загальної кількості видів флори парку. Раритетні види виявлені в 15 родин і 32 родах, у тому числі 7 видів віднесені до першої категорії (зникаючі), 19 – до другої (вразливі), 21 – до третьої (категорії рідкісних), а саме: *Lycopodium annotinum* L., *Botrychium lunaria* (L.) Sw., *Huperzia selago* (L.) Bernh. et Schrank et Mart, *Pinus cembra* L., *Lunaria rediviva* L., *Astrantia major* L., *Gentiana acaulis* L., *G. laciniata* Kit. ex Kanitz., *Atropa bella-donna* L., *Arnica montana* L., *Centaurea carpatica* Porc., *Ptarmica lingulata* (Waldst. et Kit.) DC., *Colchicum autumnale* L., *Lilium martagon* L., *Allium ursinum* L., *Galanthus nivalis* L., *Leucojum vernum* L., *Crocus heufelianus* Herb., *Cephalanthera longilolia* L., *Corallorhiza trifida* Chatel, *Cypripedium calceolus* L., *Dactylorhiza fuchsii* Druce., *D. incarnata* L., *D. maculata* L., *D. majalis* (L.) Soб., *D. sambucina* (L.) Soб., *Epipactis helleborine* (L.) Granz., *E. palustris* (L.) Granz., *E. purpurata* Smith., *Goodyera repens* (L.) R.Br., *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br., *G. densiflora* (Wahlenb.) A. Dietr. *G. odoratissima* (L.) Rich. *Leucorchis albida* (L.) E. Mey., *Listera ovata* R.Br., *Malaxis monophyllos* (L.) Sw., *Neottia nidus-avis* L., *Orchis mascula* L., *O. morio* L., *O. palustris* Jacq., *O. ustulata* L., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Spiranthes spiralis* (L.) Chevall., *Traunsteinera globosa* Rchb., *Carex umbrosa* Host.

Поширення рідкісних видів неоднакове по території парку. Найбільша кількість (17 видів) рослин, які занесені до Червоної книги України, виявлена в зоні букових лісів і на післялісових луках, зокрема у заповідному урочищі Лебедин (Шешорське Природоохоронне науково-дослідне відділення, кв. 15, 25, 26, 27), серед яких: *Arnica montana*, *Astrantia major*, *Huperzia selago*, *Atropa bella-donna*, *Cephalanthera longifolia* L., *Colchicum autumnale* L., *Crocus heufelianus* Herb., *Neottia nidus-avis* L., *Platanthera bifolia* L. Rich., *Malaxis monophyllos* (L.) Sw., *Traunsteinera globosa* Reichenb., *Listera ovata* R.Br., *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br., *Epipactis helleborine* (L.) Crantz., *Dactylorhiza incarnata* L., *D. fuchsii* Druce., *D. maculata* L.

По 7-9 видів рідкісних рослин виявлено в заповідному урочищі Каменець (Кутське лісництво Кутського ДЛГ, кв. 25), урочищі Голиця та на хребті Сокільський. Порівняно менша чисельність раритетних таксонів проінвентаризована на відповідних площах в зоні смерекових лісів.

Флористичне різноманіття лук, узлісь, лісових галявин значно багатше ніж у лісах. У високоповнотних темнохвойних і букових деревостанах, а також молодняках, видовий склад наземних рослин істотно бідніший.

Важливим показником самобутності флори будь-якої території є наявність ендемічних видів рослин. К.А. Малиновський із співавторами [2] подають традиційний поділ ендемічних видів у флорі високогір'я Українських Карпат за характером поширення на чотири групи: загальнокарпатські ендеміки, південно-східнокарпатські, східнокарпатські ендеміки, західно-східнокарпатські. У флорі НПП „Гуцульщина” наявні представники перших трьох груп (табл. 3.).

Таблиця 3

Чисельність ендемічних видів флори в НПП „Гуцульщина”

Ендемічні ареалогічні групи	Кількість видів в Українських Карпатах [2]	Кількість видів на дослідженій території	%
загальнокарпатські ендеміки	23	2	8,7
південно-східнокарпатські ендеміки	30	4	13,3
східнокарпатські ендеміки	52	6	11,5
західно-східнокарпатські ендеміки	7	-	-
разом	112	12	19,7

Представниками загальнокарпатських ендеміків на досліджуваній території є: *Campanula abietina* Griseb. et Schenk та *Leucanthemum rotundifolium* (Waldst et Kit.) DC.

Ендемічні види, спільні для Південних і Східних Карпат, які широко представлені у флорі високогір'я Українських Карпат, наявні і у флорі НПП „Гуцульщина”, це: *Phyteuma tetramerum* Schur та *Carduus kernerii* Simonk.

Східнокарпатські ендеміки представлені на території парку найширше: *Alchemilla bucovinensis* Sytchak, *Pulmonaria filarszkyana* Jav., *Gentiana laciniata* Kit., *Thymus alternans* Klok., *Centaurea carpatica* (Porcius) Porcius.

Для флори парку характерна наявність 23 реліктів різного рангу, зокрема: *Hyperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et C. Mart. є одночасно третинним і систематичним реліктом, східнокарпатським ендеміком та третинним реліктом є *Mellitis mellissophyllum* L., а *Equisetum telmateia* L., *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit., *Atropa bella-donna* та низка інших є реліктами аркто-третинних широколистяних лісів. Десять реліктів та два ендеміки (*Gentiana laciniata*, *Centaurea carpatica*) занесені до Червоної книги України. Фактична кількість ендеміків і реліктів значно більша, наявні види, знаходження яких на досліджуваній території і таксономічне положення остаточно не встановлено. Для вирішення цієї проблеми необхідні подальші флористичні дослідження.

На основі аналізу до Регіонального червоного списку віднесено 38 видів вищих рослин, що становить 9,3% від загальної кількості рідкісних, ендемічних, реліктових і пограничноареальних видів та підвидів судинних рослин Українських Карпат [2].

До Європейського Червоного списку включено *Pulmonaria filarszkyana*, а *Campanula abietina* – до Бернської конвенції (Додаток 1. 1998 р.).

Найчисленнішу групу раритетних таксонів (26 видів, 13 родів) налічує родина *Orchidaceae*. Рід *Dactylorhiza* представлений п'ятьма видами, *Orchis* – чотирма, *Epipactis* та *Gymnadenia* – трьома, решта родів – одним видом. Усі *Orchidaceae* охороняються у світовому масштабі, вони включені до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES, Вашингтон, 1979 р.). Слід відмітити, що інвентаризаційними дослідженнями наразі не підтверджено наявності на території парку *Spirantes spiralis* (L.) Chevall., який вказується для території Косівщини на основі гербарних колекцій Львівського національного університету ім. І. Франка (LW), а також *Ptarmica lingulata* Waldst. et Kit., який зібраний на полонині Прелуки (Космацьке лісництво) і зберігається в гербарії кафедри ботаніки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (CHER). Отже, раритетний генофонд флори НПП „Гуцульщина” досить багатий – 85 видів, або 9,7% від загальної кількості видів судинних рослин. Частка рідкісних видів НПП „Гуцульщина” є більшою, ніж в найближчих НПП „Вижницький”, НПП „Галицький”, ПЗ „Горгани”, що зумовлено більшою площею та різноманітністю фізико-географічних умов. Із карпатських об'єктів ПЗФ багатше флористичне розмаїття, в тому числі і раритетної складової, є лише у Карпатському біосферному заповіднику та у Карпатському НПП, що зумовлено їх великою площею, значною гетерогенністю ландшафтів і наявністю представників флори декількох високогірних масивів.

Фауна. Наявність різноманітних ландшафтів на території парку зумовлює його значну фауністичну різноманітність. Тут на порівняно невеликій території зосереджене поєднання фауни рівнинної та гірської зон (7). За матеріалами інвентаризації попередньо зареєстровано 999 видів тварин (табл. 3), з яких 68 занесені до Червоної книги України [9, 10]. Серед них: *Meles meles* L., *Sorex alpinus* Schinz, *Ursus arctos* L., *Lutra lutra* L., *Mustela erminea* L., *M. lutreola* L., *Felis silvestris* Schreb., *F. lynx* L., *Neomys anomalus* Cabr., *Rhinolophus hipposideros* Bechst., *Arvicola terrestris* L., *Barbastella barbastella* Schreb., *Ciconia nigra* L., *Bucephala clangula* L., *Circus cyaneus* L., *C. macrourus* (S.G.Gmelin), *Aquila chrysoetos* L., *A. pomarina* Brehm., *Hieraaetus pennatus* Gm., *Circaetus gallicus* Gm., *Falco peregrinus* Tuns., *Tetrao urogallus* L., *Grus grus* L., *Bubo bubo* L., *Aegolius funereus* L., *Glaucidium passerinum* L.,

Strix uralensis Pall., *Lanius excubitor* L., *Coronella austriaca* Laur., *Elaphe longissima* Laur., *Triturus montadoni* Boulng., *T. alpestris* Laur., *Salamandra salamandra* L., *Hucho hucho* L., *Zingel streber* Sieb., *Eudontomuzon mariae* Berg., *Calopteryx virgo* L., *Anax imperator* Leach., *Cordulegaster annulatus annulatus* (Latr.), *Calosoma sycophanta* L., *Ocyopus olens* (O.F.Mull.), *Emus hirtus* (L.), *Lucanus cervus* L., *Osmoderma eremita* Scop., *Aromia moschata* L., *Rosalia alpine* L., *Xylocopa valga* Gerst., *Bombus muscorum* (F.), *B. pomorum* (Panz.), *Papilio machaon* L., *Iphiclides podalirius* L., *Parnassius mnemozyne* L., *Limenitis populi* L., *Apatura iris* L., *Nymphalis xanthomelas* (Esper.), *N. album* (Esper.), *Polyommatus daphnis* (Den.et Schiff.), *Acherontia atropos* L., *Proserpinus proserpina* (Pall.), *Eudia pavonia* L., *Aglia tau* L., *Endromis versicolora* L., *Catocala fraxini* L., *C. sponsa* L., *Callimorpha quadripunctaria* (Poda), *C. dominula* L., *Hirudo medicinalis* L.

Таблиця 3

**Склад систематичних груп фауни НПП „Гуцульщина”
(станом на 01.09.2008 р.)**

Клас	Кількість видів	Занесені до Червоної книги України	Бернська конвенція (додатки 2-3)	Боннська конвенція (додаток 2)	CITES	ЄЧС
<i>Mammalia</i>	51	11	35	7	5	6
<i>Aves</i>	158	17	150	58	26	1
<i>Reptilia</i>	7	2	7			
<i>Amphibia</i>	14	3	13			
<i>Pisces</i>	34	2	11			2
<i>Cyclostomata</i>	1	1	1			1
<i>Crustacea</i>	2	1				
<i>Loricata</i>	2					1
<i>Mollusca</i>			1			
<i>Bivalvia</i>	1		1			
<i>Annelidae</i>	15	1	1			1
<i>Insecta</i>	714	30	1			6
Разом:	999	68	221	65	31	18

Найчисленнішими є комахи, їх проінвентаризовано 714 видів, з яких 30 є рідкісними і зникаючими. Цікавою є родина жуків-турунів, що нараховує 90 видів, серед яких 6 ендемічних видів: загальнокарпатські – *Trechus latus* Putz., *Pterostichus foveolatus* Duft., *P. pilosus* (Host), південно-східнокарпатський *Trechus carpaticus* Ryb., східнокарпатські – *Carabus zawadzki* Krtz., *Trechus pulpani* Res. В Українських Карпатах трапляються 26 ендемічних видів турунів (5, 6), з яких на території парку виявлено 23%. Популяція *Trechus carpaticus*, що виявлена в Космацькому лісництві на горі Грегит в ялиновому пралісі, є досить численною. Серед хребетних ендеміком є тритон карпатський, що трапляється в зоні букових та мішаних (буково-ялиново-ялищевих) лісів парку.

Багато видів тварин мають охоронний статус різних конвенцій: 221 вид охороняється Бернською конвенцією, 65 – Боннською конвенцією, 31 – віднесений до списку CITES, 18 – до Європейського червоного списку. З ссавців до Європейського червоного списку занесено 6 видів. Для проживання великих хижаків – *Ursus arctos*, *Canis lupus* L., *Felis lynx*, потрібні малопорушені, багаті поживою біотопи, яких на території парку залишилося мало і тільки у високогір'ї. *Lutra lutra* трапляється в річках Рибниця, Пістинька, Лючка, Черемош та їх притоках. Вона постійно мігрує в пошуках поживи. З птахів до Європейського Червоного списку віднесений *Crex crex* L., а в останні роки на території парку відмічено зростання його чисельності. З класу риб до Червоної книги України і Європейського Червоного списку віднесені *Hucho hucho* L. і *Zingel streber* L.

Через нераціональне природокористування деякі види тварин стали рідкісними і їм загрожує цілковите зникнення. Це, передовсім, *Mustela lutreola*, *Felis lynx*, *F. silvestris*, *Hieraetus pennatus*, *Bubo bubo*, *Tetrao urogallus*, *Elaphe longissima*, *Hucho hucho* і інші. Стан популяцій *Meles meles*, *Lutra lutra*, *Ciconia nigra*, *Strix uralensis*, *Salamandra salamandra*, *Triturus montadoni* та *T. alpestris* на території парку не є критичним.

Оселища рідкісних та зникаючих видів беруться на облік, за ними ведуться систематичні спостереження, розробляються заходи збереження та відтворення їх чисельності.

Проблема збереження та відтворення загрожених видів і біотичного різноманіття загалом є дуже важливою і, на жаль, ще не до кінця усвідомленою суспільством, а заходи щодо ренатуралізації окремих видів і фітоценозів ще не посідають належного місця в природоохоронній діяльності, вірніше такі заходи перебувають в зародковій стадії. Нами розроблена „Програма ренатуралізації раритетних видів рослин, тварин, середовищ”, яка передбачає:

- вивчення стану популяцій загрожених видів;
- вивчення стану раритетних середовищ;
- розроблення оптимальних способів ренатуралізації порушених фітоценозів;
- створення банку репродукційного матеріалу раритетних видів;
- створення селекційно-репродукційних ділянок;
- реконструкцію порушених природних середовищ.

Інвентаризація біорізноманіття триває. З об'єктивних причин деякі групи рослин (лишайники, листяні мохи й деякі інші мохоподібні, водорості), грибів і тварин (молоски, комахи, ґрунтова і водна фауна) не охоплені інвентаризацією або проінвентаризовані лише частково. Безперечно, список рослин і тварин поповниться новими видами, в тому числі й рідкісними.

Висновки

Попередній аналіз флористичного та фауністичного різноманіття, наявність значної кількості раритетних таксонів різного рангу свідчить про цінність території НПП „Гуцульщина” і її важливе значення для становлення Національної та Пан-Європейської екологічних мереж.

1. Библи К., Джонс М., Марсен С. Методы полевых экспедиционных исследований // Исследования и учеты птиц. – М.: Союз охраны птиц России, 2000. – 186 с.
2. Малиновський К., Царик Й., Кияк В., Нестерук Ю. Рідкісні, ендемічні, реліктові та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат. – Львів: Ліґа-Прес, 2002. – 76 с.
3. Определитель высших растений Украины / Ред. Доброчаева Д.Н., Котов М.Н., Прокудин Ю.Н. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 548 с.
4. Природа Івано-Франківської області / Ред. К.І. Геренчук. – Львів: Вища школа, 1978. – 160 с.
5. Різун В.Б. До вивчення угруповань жуків-турунів (*COLEOPTERA, CARABIDAE*) Національного природного парку „Гуцульщина” // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – Львів, 2003. – Т. 18. – С. 77-84.
6. Різун В.Б. Туруни Українських Карпат. – Львів, 2003. – 210 с.
7. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України. – Київ, 2002. – 412 с.
8. Червона книга України: рослинний світ. – Київ, 1996. – 608 с.
9. Червона книга України: тваринний світ. – Київ, 1994. – 462 с.
10. Чередарик М.І., Хлус Л.М., Скільський І.В. Рідкісні тварини Буковини та проблеми їх охорони: сторінками Червоної книги. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 176 с.

Національний природний парк „Гуцульщина”, м. Косів, Івано-Франківська обл.
e-mail: gutsulpark@rambler.ru